

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Az 1735. évi Szegedinác Péro-féle felkelés vázlatos áttekintése

I. Bevezetés

A III. Károly magyar király (1711–1740) – VI. Károly néven német-római császár (1711–1740) – uralkodásának vége felé, az 1735-ben kirobbant ún. „*Szegedinác Péro-féle felkelés*” – szemben a Dózsa György névvel fémjelzett 1514. évi parasztlázadással – a magyar történelem kevésbé ismert mozzanata. A felkelést, vezetőjéről, a szerb származású Szegedinác Péróról nevezték el, de a magyar történelemben ismertek még – többek között – az ún. „*Péro lázadása*”, valamint az ún. „*szentandrászi, illetve békésszentandrászi parasztfelkelés*” elnevezések is. Utóbbi fogalmi meghatározások az eseménysorozat magyar vonatkozását hangsúlyozzák. A felkelés „unikum” jellege abban nyilvánult meg, hogy a magyar parasztság és a szerb granicsárok (határőrök) közösen próbáltak fellépni sorsuk jobbítása érdekében, amelyre addig, illetve azt követően kevés példát lehetne felhozni. A felkelés résztvevői a magyar parasztság győzelme esetén a szerb nemzetiségi érdekek biztosítását is „zászlajukra tűzték”. A két népcsoport egymás iránti bizalmatlansága, illetve a rossz szervezés azonban kudarcra ítélte a felkelést, illetve annak számos vezetőjét. Ennek ellenére komolyabb eredményeket, valóban, csak közös összefogással lehetett volna elérni.

A felkelés eseményeivel – bár nem tartozik a magyar történelem legtöbbször feldolgozott, illetve kutatott témakörei közé – több, jelentős szakirodalom foglalkozik. Elsősorban a neves történész, egyetemi tanár Maday Pál (1883–1967) nevét kell megemlítenünk, aki 1957-ben publikálta hosszabb – 55 oldalas – tanulmányát „*Az 1735. évi békésszentandrászi parasztfelkelés*” címmel. Az elsősorban jogtörténettel foglalkozó, továbbá az alföldi mezővárosok jogfejlődését, valamint Békés (vár)megye, azon belül is főképp Orosháza és Szarvas helytörténetét kutató (jog)történész nagyon áttekinthető, ugyanakkor részletes – főképp a gyulai – levéltári kutatásokra építő munkája a témakör megkerülhetetlen forrása. Maday munkájában utalt, illetve több szempontból kritikával is illette a másik jelentős forrást, amelyet – a Békés vármegyéből, Kétegyházaról származó – Márki Sándor (1853–1925) történész, egyetemi tanár írt. Márki Sándor „*Péro lázadása*” című – közel száz oldalas – székfoglaló értékezése még 1893-ban jelent meg

* egyetemi docens, Statisztikai és Demográfiai Tanszék

Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Régiés nyelvezete ellenére a témakör szintén fontos szakirodalma, amely hatalmas mennyiségű – néhol már kazuisztikus – adathalmazt tár az olvasó elé. Az 1735. évi felkelés kutatói jobbra fővárosi, illetve Békés (vár)megyei levéltári kutatásokra alapozták munkáikat, illetve megállapításaikat.

Több, kisebb terjedelmű írás is megjelent a felkelés történelmi hátteréről, illetve magáról az eseményről. Ezek közül elsősorban Implom József rövid tanulmányát emelnénk ki, amely 1971-ben, az *„Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1695–1848). Forráskiadványok a Békés megyei levéltárból”* címmel megjelent gyűjteményes munkában került publikálásra. A kisebb „lélegzetvételű” írások – így Implom József munkája is – jobbra az események – illetve az előzmények – „esszenciáját” igyekeztek megragadni.

Jelen tanulmány szerzője nem kívánt „versenyre kelni” a korábbi, hatalmas szaktekintéllyel rendelkező kutatók, egyetemi tanárok munkáival. Kutatási témája elsősorban a Bánság, illetve az egykoron ott élt, illetve most is ott élő nemzetiségek, illetve népcsoportok népesedéstörténete, ezért a dél-magyarországi szerbség történetéhez is tartozó „adalékként” próbálta összefoglalni az 1735. évi eseménysorozat mibenlétét, különös tekintettel annak népesedéstörténeti előzményeire.

A tanulmány – a bevezető, fogalmi meghatározás után – a történelmi, illetve népesedéstörténeti előzményekkel foglalkozik. Bővebben kívánt szólni a szerbség betelepedésének okairól, illetve a számukra – I. Lipót magyar király (1657–1705), illetve német-római császár (1658–1705) által – adott kiváltságokról. Ugyanakkor a felkelés története kapcsolódik az egykoron szerbek által is lakott Marosi Határőrvidék történelméhez is. A történelmi előzmények kapcsán „dióhéjban” szó esik a Békés vármegyei magyar parasztság korabeli „mindennapjairól”, illetve a felkelés kiváltó okairól is. A népesedéstörténeti előzmények után a felkelés előkészületeiről, továbbá annak tizenhárom napjáról esik szó. Külön rész foglalkozik a felkelés leverését követő bírósági tárgyalásokkal, illetve az ítéletek végrehajtásával. Végül – összefoglalóként – a felkelés megítélése került „górcső” alá.

A műhelytanulmány szerzőjének nem titkolt célja, hogy egyes, a témával foglalkozó munkák megállapítását összefoglalja, illetve azokat a Tisztelt Olvasó elé tárja.

1. Történelmi előzmények – szerb szemszögből

Szentkláray Jenő szerint a szerbség nyolc nagyobb bevándorlás alkalmával érkezett meg a történelmi Magyarország területére. A neves történész, apátkanonok erről a következőket jegyezte le: *„A keleti népek betöréseivel s különösen a törökök benyomulásával a balkáni tartományokba kapcsolatos volt a szerbek és oláhok bevándorlása hazánk délkeleti vidékeire. Közönségesen nyolcz szerb bevándorlást különböztetünk meg.”*¹ Az utolsó, 1690. évi szerb bevándorlás volt volumenében a legjelentősebb.

¹ „Az első nagyobb szerb bevándorlás Nagy-Lajos és Zsigmond királyaink korában történt [...] Ekkor a Temes és Maros síkságain már számos szerb község volt.” [...] „A rigómezei csata után (1389) és Murád szultánnak Szerbia ellen intézett támadásai közben, az 1404–1412. évek alatt, Zsigmond király nagyszámú szerb alattvalónak engedte meg a menekülést a magyar földre. [...] Brankovics György vezette Magyarországra 1433 táján a szerbek második bevándorló csapatát. Mikor 1439-ben Szendrőt Murád szultán elfoglalta, Brankovics Magyarországra jött lakni és itteni uradalmaira, melyek 110 községből álltak, sok szerbi ai jobbágyt telepítette át. A harmadik szerb bevándorlás Albert király és I. Ulászló országlata alatt, Novo-

Az 1690. évi, ún. „nagy szerb kivándorlás” („*Белуке сеобе Срба*”/„*Velike seobe Srba*”) alkalmával 30-40 000 szerb család – megközelítőleg 200 000 fő – telepedett át jobbra Koszovóból a történelmi Magyarország területére.² A Magyarországra irányuló szerb bevándorlás oka, hogy a császárvárost, Bécsset – 1683-ban – felszabadító császári seregek a következő években katonai sikerek sokaságát könyvelhették el. Még 1686-ban felszabadult a török megszállás alól Buda, majd, 1688-ban a császári seregek már a Balkáni-félszigeten harcoltak a törökök ellen. III. Károly apja, I. Lipót magyar király (1657–1705), illetve német-római császár (1658–1705), hogy seregei győzelmét elősegítse, felkelésre buzdította a török iga alatt élt balkáni népeket, így a szerbséget is.³

A balkáni népek szövetségül hívásának oka abban keresendő, hogy a császári „gőzhenger” lelassult, katonai veszteségeik voltak, ugyanakkor egyre nehezebben lehetett megoldani az egyre nagyobb – meghódított – területen az utánpótlást. Ezért 1690. február 6-án, a törökök elleni hadjáratok egyik parancsnoka, Lajos Vilmos (1655–1707) bádeni örgróf – „*a Birodalom védőpajza*” („*Schild des Reichs*”) – azt javasolta I. Lipótnak, hogy ne kísérletezzék a szerbiai és bulgáriai hódításokat megtartani, hanem egy megerősített védelmi vonalat alakítsanak ki az Una és a Száva folyók, valamint az Al-Duna mentén.⁴

I. Lipót magyar király azonban más megoldást választott, amelynek jelentős demográfiai következményei lettek a későbbi évszázadokban. Az 1688. évi felhívást követően, 1690. április 6-án – az ún. „*áprilisi privilégium*” által – hivatalosan is megígérte a szerbek pravoszláv vallásának, illetve kiváltságaik tiszteletben tartását, ha azok fegyvert ragadnak a törökök ellen. A szerbek kegyének elnyerése azért is volt fontos, mert a szerbség – habár török iga alatt élt – segédcsoportokkal támogatta a török hadsereget, a császáriak ellenében. A császári-szerb együttműködés nehezen jött létre, de végül is siker koronázta I. Lipót törekvéseit.⁵

I. Lipót, az egyik legjelentősebb szerb, pravoszláv egyházi vezetőnek, III. Arsenije Čarnojević (Арсеније III Чарнојевић) (~1633–1706) ipeki pátriárkának (1674–1690 (1706)) írt levelében a következőket közölte: „*Megígérjük nektek, az előbb említett*

berdo eleste után történt. [...] A negyedik tömeges szerb bevándorlás Hunyadi Mátyás király alatt 1459-ben, Szendrőnek második eleste után ment végbe. Brankovics György unokái, István, János és Birini Pál a törököktől elnéptelentített temesvármegyei, akkor Temesben, Kevében és Horomban fekvő helységeket telepítették meg szerbiai családokkal. Ugyancsak Mátyás király idejében Kinizsi Pál vezette be 1481-ben a bevándorló szerbeknek mintegy 50 000 főnyi ötödik csapatát. Ezekből is sok jutott az alsó-temesi területekre. Kisebb rajokban történt 1509–1525. évek közt a hatodik beköltözés. Ezeket Maxim szerb metropolita és Monasterly vezette. Jelentékenyebb volt a hetedik beköltözés, mely 1538-ban Jurisich Miklós javaslatára történt. Ezt a csapatot I. Ferdinánd, a magyarok ellensúlyozására, gazdag kiváltságokkal ruházta fel. Befejezést nyert a szerbek bevándorlása 1690-ben. Csernovics Arzén ipeki patriarcha ekkor egyszerre 40 000 szerb családot vezetett át a Dunán.” SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temes vármegye története*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Temes vármegye és Temesvár. Országos Monográfiai Társaság. Budapest, 1914. 306., 309. pp.

² Egyes vélemények szerint lényesen kevesebben voltak a betelepülő szerbek. SZAKÁLY FERENC: *Szerbek Magyarországon – Szerbek a magyar történelemben. (Vázlat)* In: Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1991. 26. p.

³ SZAKÁLY FERENC: *Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. (1683–1718)*. Corvina Kiadó. Budapest, 1986. 170–171. pp.

⁴ SZAKÁLY, 1986. 171. p.

⁵ Erdemes megjegyezni, hogy a I. Lipót nemcsak a szerbeket igyekezett megnyerni a császári hadjáratnak, hanem például az albánokat, a bolgárokat, a macedónokat, illetve a görögöket is. Azonban mindközül a „legharcképesebb” a szerbség volt. PÁL TIBOR: *A szerbek nagy kivándorlása*. In: Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1991. 79–80. pp.

összes népeknek és országoknak, kik nekünk, mint magyar királynak vannak alárendelve, hogy megfogjuk tartani elsősorban a ti vallásszabadságotok kiváltságait és jogait, a vajda választásának jogát, és hogy mentesek lesztek minden közteher viselésétől és adótól.”⁶ Az idézethez hozzátartozik, hogy I. Lipót magyar király nemcsak a szerbekhez, hanem az albánokhoz is fordult. A szerbség mellett az albán volt a „legharciasabb” balkáni nép. Ugyanakkor egy veszélyes gondolat is meghúzódott a szerbek részére tett ígéretek között. Nevezetesen az uralkodó „[...] kijelenti, hogy az elfoglalandó terület a Magyar Királyság része lesz, de egy külön politikai egészet fog képezni, melynek élén a vojvoda áll és mely ennél fogva vojvodina lesz”.⁷ Habár az ún. „vojvodina” kifejezés az ipeki pátriárkától származott, I. Lipót magyar király (1657–1705) gyakorlatilag „megágyazott” a későbbi szerb követelésnek, egy – északabbra, Magyarország területén elhelyezkedő – önálló, szerb vajdaság igényének.

A katonai szerencse azonban 1690 kora őszén megfordult. A császáriak – 1690. szeptember 8-án – elvesztették Niš-t (Ниш/Niš), majd – szeptember 24-én – Szendrőt (Смедерево/Smederevo), illetve – szeptember 29-én – Vidint (Видин) is. A török hadjárat „fénypontja” – 1690. október 8-án – Belgrád (Београд/Beograd) visszafoglalása volt. Az albán származású Köprülü Fazil Mustafa (1637–1691) pasa, török nagyvezír (1689–1691)⁸ seregei ezután a Szerémséget pusztították, de 1690. november 5-én, Eszék (Osijek) alól kénytelenek voltak visszavonulni.⁹

A császári, katonai kudarcok miatt a szerbek és a bolgárok¹⁰ a törökök megtorlásától rettegetek.

Habár a szerbek segítsége – hadászati szempontból – a császáriak számára végül kevés előnnyel járt,¹¹ a török „megtorlás rémképe” – ismerve a korábbi sikertelen balkáni megmozdulások következményeit – azonban nagyon is valós félelemnek számított. A szerbek tömegesen kerekedtek fel és vallási vezetőjükkel, III. Arsenije Čarnojević ipeki pátriárkával az élen elhagyták Koszovót, illetve Magyarország területére telepedtek át. A szerbeknek csak egy kisebb hányada maradt helyben, az elvándorolt szerbség helyére, jobbára, iszlám vallású, albánok telepedtek le. Ugyanakkor Koszovó – a mai napig – a

⁶ MARGALITS EDE: *Szerb történelmi repertórium. I. kötet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918. 535. p.

⁷ MARGALITS, 1918. 534–535. pp.

⁸ Az egyik legsikeresebb török nagyvezír, Musztafa, végül a szalánkeméni ütközetben, „az évszázad legvéresebb csatájában” halt meg – 1691. augusztus 19-én –, miután a harcok hevében egy golyó homlokán talált. Vele együtt vagy húszezer török veszett oda. A szalánkeméni csata után ismét a császáraik kezébe került a katonai kezdeményezés, illetve a hadi sikerek. GÁBOR, ÁGOSTON – BRUCE, MASTERS: *Encyclopedia of the Ottoman Empire. First Edition.* Facts on File Inc. New York, 2009. 24. p.

⁹ SZAKÁLY, 1986. 171. p.

¹⁰ „A katolikus bolgárok felkelése Csiprovac környékén 1688-ban, mint ismeretes, Csiprovac városka és sok szomszédos település teljes elpusztítását vonta maga után. Lakosságuk maradványai kénytelenek voltak idegen országokban keresni menekvést. A menekültek kezdetben Havasalföldön települtek le, majd később Erdélybe mentek át. [...] kijárták az akkori osztrák kormányzatnál, hogy adjon nekik földet, amelyen mindenféle más nemzetiségektől elkülönülve élhetnek. Így jelent meg a Bánságban a két tiszta bolgár település, Vinga és Óbesenyő. A XV–XVII. századi közép-dunavidéki török támadások miatt a Bánság egészen ritkán lakott vidék volt, és mindkét falunak tágas földterület jutott. A katolikus bolgárok letelepülése a Bánságban a XVIII. század 30-as éveiben ment végbe.” MUTAFCHIE, PETAR: *A bánsági bolgárok. A Bánságba költözésük 200. évfordulója alkalmából.* In: Kodolányi Gyula (szerk.): *Magyar Szemle. Új folyam. VI. évfolyam. 5–6. szám.* Budapest, 1997. Magyar Szemle archivált, elektronikus kiadványok: http://www.magjarszemle.hu/cikk/a_bansagi_bolgarok (Letöltés ideje: 2019. július 18.)

¹¹ SZAKÁLY, 1991. 26. p.

szerbek számára hatalmas nemzeti-érzelmi töltettel bír. A szerbség egyik „öshazájának”, illetve a szerb államiság „bölcsőjének” a tartja a térséget.

»A nagy kivándorlás« útja a Duna jobb oldalán, Szerémségen át Baranyába, valamint a mohácsi síkon keresztül, Baját érintve egészen Budáig és Szentendrőig vezetett. Egyes csoportok még tovább mentek Esztergom, Komárom és Győr felé. A betelepülők egy része már útközben megállt, vagy más irányba ment, úgyhogy jelentősebb szerb települések vagy negyedek jöttek létre a Duna-Száva közben (Zimony, Pétervárad stb.), a Duna-Tisza közben (Szabadka, Szeged, Kecskemét), továbbá a Tiszántúlon (pl. Debrecen). Kezdetben a magyarországi szerbség központja a 6 000 fős szerb lakossal bíró Szentendre volt.¹²

Ugyanakkor „az őket védelmébe vevő bécsi udvar megtiltotta például a vármegyéknek, hogy adóval vagy katonatartással terheljék őket. A bécsi kormány a szerbekben vélte felfedezni azt a népet, amelynek segítségével a »rebellis« magyarokat féken tarthatják. 1694-ben a Duna-Tisza közét jelölte ki nekik állandó lakóhelyül. Ez a terület ugyanis jobban megfelelt állattartó életmódjuknak, mint a hegyes-dombos Dunántúl. Így jöttek létre Bács, Bodrog, Csanád, Csongrád és Arad megyében a kiváltságolt szerb telepések. A haditanács kivette őket a magyar kormányzatszervek és a vármegyék hatásköréből is.”¹³ Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a magyaroknak – saját hazájukban – nem volt joga beleszólni a szerbek ügyeibe. Ennek fényében nem csodálkozhatunk, hogy a magyarok és a szerbek viszonyában hamarosan feszültség jelentkezett. A szerbség a történelmi Magyarország területén jobbra a Szerémség, továbbá a Bácska, illetve a Bánság nyugati, illetve déli részein élt nagyobb tömbökben. Munkánk szempontjából fontos megemlíteni a Tisza, illetve a Maros folyó mentén, egykoron élt pravoszláv vallású szerbeket.

Az I. Lipót magyar király (1657–1705), illetve német-római császár (1658–1705) által, az 1702-ben létrehozott ún. „Tiszai Határőrvidék” és az ún. „Marosi Határőrvidék” területével tovább gyarapodott a Horvátország adriai partvidékétől húzódó Katonai Határőrvidék.¹⁴ Előbbit a Tisza, utóbbit a Maros folyó mentén létesítették, azonban – a törököknek a Bánságból történt kiűzése (1716–1718) miatt, idővel – e két, utóbb felállított határőrvidéki területet megszüntették. Fényes Elek erről a következőket közölte:

„I. Leopold eltökéltette, hogy a Száva, Tisza, Maros vizek mentiben a török ellen egy eleven kőfal, vagy is katonai végvidék állíttassék, hasonló a már fenlevő horvát végvidékekhez: 's így vette eredetét 1702-ben a magyar végvidék, mely későbbben nevét hibásan szlavoniára változtatta; továbbá a tiszai és marosi végvidékek, mellyek azonban 1750-ben a vármegyékhez kapcsoltatván ismét elenyésztek (a visszakapcsoltatást Maria Theresia már 1741-ben megigérte a magyar rendeknek).”¹⁵

¹² PÁL, 1991. 81–82. pp.

¹³ ÁCS ZOLTÁN: *A harmadik honalapítás. Az én világom. Kosmosz Könyvek. Kossuth Nyomda. Budapest, 1987. 91. p.*

¹⁴ A két határőrvidék létesítésének gondolata már Buda 1686-as felszabadítását követően felmerült, amikor a Duna-Tisza köze is a császári seregek kezére került, azonban a harcok további folytatása miatt felállításukra nem volt lehetőség. A szervezési munkálatok csak a zentai csatát (1697. szeptember 11.) követően, 1697 és 1702 között mentek végbe. A Tiszai és Marosi Határőrvidékek területére jelentős számú szerbet telepítettek le. A Tiszai Határőrvidék területe Szeged városától egészen a Sajkás-vidék területéig húzódott. A Marosi Határőrvidék Arad központtal végig a Maros mentén, Szegedtől az erdélyi Hunyad vármegye területéig terült el. IVÁNYI ISTVÁN: *A Tiszai Határőrvidék (1686–1750)*. Budapest, 1885. 9–18., 19–71. pp.

¹⁵ FÉNYES ELEK: *Magyarország statisztikája. II. kötet. Trattner-Károlyi Tulajdona. Pest, 1843. 165–166. pp.*

A Tiszai Határőrvidék térségét jobbra Bács és Bodrog¹⁶ vármegyék területébe, a Marosi Határőrvidék részeit Csanád, valamint Arad vármegyék területébe olvasztották be.

Időközben I. Lipót a szerbeknek adott kiváltságokat többször is megerősítette. Először – 1690. augusztus 21-én – az ún. „*első kiváltságlevél*” szabályozta a vallásszabadságot, továbbá a régi – Julianus – naptár használatához való jogot, valamint rendelkezett a pravoszláv egyház papjainak, püspökeinek, etc. megválasztásáról is. Az – 1691. augusztus 21-én kiadott – ún. „*második kiváltságlevél*” megerősítette a korábbi kiváltságokat, illetve további jogokat adott a szerbeknek saját ügyeik intézésében, továbbá újból kedvezett a szerb ortodox egyháznak is. Az – 1695. március 4-én kiadott – ún. „*harmadik kiváltságlevél*” – amellet, hogy megerősítette az addigi privilégiumokat – felmentette a szerbeket a tized fizetése alól. A császári udvar által adott jogok főképp akkor jelentkeztek, amikor a kül-, illetve a belpolitikai helyzet számára kedvezőtlen volt, amúgy Bécs igyekezett ezeket az adott jogokat „szorosán” értelmezni.¹⁷

A szerbek jobbra határőrök (ún. „*granicárok*”) voltak, illetve határőri feladatokat láttak el. A sáncokban, illetve az őrházakban (ún. „*csárdákban*”)¹⁸ örökös katonák birtokot kaptak, továbbá mentesültek az állami, a földesúri, illetve az egyházi adók, de még a robotolás alól is. Kötelesek voltak viszont az átvonuló katonákat elszállásolni, valamint várerődítési munkákat végezni. A szolgálati birtokot, illetve a hozzá kapcsolódó kedvezményeket csak úgy lehetett átörökíteni, ha az utód is határőrnek állt. A határőrök vámmenteséget élveztek a saját területükön, mivel azokon átfutottak a kereskedelmi útvonalak, ezért előszeretettel kereskedtek is. A szerbek híresek voltak állattartásukról, ezért az általuk tartott, illetve nevelt szarvasmarhák – és lovak – adásvételével szívesen foglalkoztak, de török árukkal való üzérkedés sem volt idegen tőlük.¹⁹

¹⁶ Ebben az időszakban még nem beszélhetünk az „együttes” Bács-Bodrog vármegyéről, mivel azt csak az 1802. évi VIII. törvénycikk hozta létre Bács és Bodrog vármegyék területének egyesítésével. Ekkor lett a vármegye székhelye Zombor (Comop/Sombor) városa. Erről a korabeli jogszabály a következőket mondta ki: „*Bodrogh vármegye Báccsal hosszú idő óta együttes igazgatás alatt állván: ugyanazon Bodrogh vármegyének Báccsal való egyesítése törvénycikkelyben kimondatik.*” 1000 év törvényei című internetes adatbázis. Kiadja: Wolters Kluwer Kft.: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4987> (Letöltés ideje: 2017. április 13.)

¹⁷ PÁL, 1991. 81–83. pp., GAVRILOVIĆ, SLAVKO: *A szerbség magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdései*. In: Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1991. 94. p.

¹⁸ „*Mik is azok a határvidéki csardakok? Magát a kifejezést a kora újkorban német nyelvterületen is ismerték (Tschardak, Tchardak), ahogy a magyar nyelvben is megvolt, »katonai őrtorony« jelentésben használták, ami lehetett egyrészt egy önmagában álló kerek vagy szögletes alapú építmény (általában fából), de egy erődítmény falába épített toronybástya, erkély vagy tornác is. Mivel a szó egyidejűleg az oszmán-törökben és a szerb-horvát nyelvben is használatban volt, átvételének pontos forrása kérdéses. Kakuk Zsuzsa a magyar nyelvet tekintve kétszeri átvételről ír: a szó átvétele »katonai őrtorony« jelentésben az oszmán-törökből történt, míg a útszéli vendéglő jelentésű szó már a szerb-horvátból került a nyelvünkbe. Maga az oszmán-török čarda szóalak a perzsa čār-tāq 'négy boltív' jelentésű szóra megy vissza, ami egy négy oszlopon álló, elöl nyitott építmény a keleti házak tetején; négyoszlopos sátor». A csardakok mint őrházak vagy őrtornyok a határvidék jellegzetes építményei voltak. A karlócai békekötés után a Habsburg oldalon létrejövő új Határőrvidék védelmi rendszerében a viszonylag sűrűn felállított csardakokban szolgálatot teljesítő délszláv (szerb, rác, horvát, vlach) határőrök a nagyobb katonai központok közötti határszakaszokat őrizték.*” TÓTH HAJNALKA: *Vár, sánc vagy őrház? – Miket építettek az erdélyi – temesközi határvidék Habsburg-oldalán a karlócai békekötés után?* In: Dávid Géza – Fodor Pál – Péri Benedek (szerk.): *Kelet-kutatás. A Körösi Csoma Társaság folyóirata*. Budapest, 2017. ősz. 40. p.

¹⁹ SZAKÁLY, 1991. 28. p.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért szoltunk ilyen részletesen a szerbség 1690. évi bevándorlásáról, továbbá annak területi elhelyezkedéséről, valamint privilégiumairól?

I. Lipót fiának, I. József magyar király, illetve német-római császár (1705–1711) rövid uralkodását követően, annak öccse, III. Károly foglalhatta a magyar trónt. Az ún. „hetedik török-velencei háborúba” (1714–1718) 1716-ban, a Velencei Köztársaság oldalán beavatkozó Habsburg Birodalom fényes katonai sikereket ért el. Még 1716-ban visszaszerezte – Orsova (Orşova) és környékének kivételével – az utolsó török kézen lévő magyar területet, a Bánságot, továbbá, 1717-ben a kezébe került Belgrád is. A háborúskodást lezáró, az 1718. július 21-én megkötött ún. „pozsaveváci békeszerződés” értelmében a Habsburg Birodalom már – de jure is – megszerezte a Bánság teljes területét, továbbá Belgrádot és környékét, Észak-Szerbiával, valamint Bosznia északi részét. Ugyancsak császári kézre került Havasalföld nyugati része, azaz Olténia is.²⁰ Mindez azt jelentette, hogy a Bánság területének visszaszerzésével nincs további szükség a Maros és a Tisza folyók mentén fekvő határőrvidékekre. Ezáltal a jelentős privilégiumokkal rendelkező szerbség vagy délre vándorolt, más határőrvidéki területre, vagy azt kockáztatta, hogy jogait elveszítve jobbágysorba süllyed, illetve magyar földesúri hatalom alá kerül. Arról már nem is beszélve, hogy III. Károly magyar király, jelentős gátat vetett a vallásszabadság gyakorlásának. Az 1731. március 21-én kiadott ún. „*Carolina resolutio*” bár a protestáns vallások térnyerése ellen irányult,²¹ de a magyar király a szerbség katolikus hitre való áttérítésén is fáradozott. Nevezetesen privilégiumait – többek között – csak akkor tarthatták volna meg, ha áttérnek a katolikus hitre.²²

A szerbek életében az ortodox vallásnak, illetve a szerb ortodox egyháznak kiemelkedő szerepe van, mert életben tartja, illetve ápolja a szerbség kultúráját, valamint hagyományait. A szerb pravoszláv egyház a vallásgyakorlás keretében összefogja, közössébe kovácsolja az embereket. Ezek a megállapítások a mai napig igazak. A korabeli szerbség számára a hit, illetve a szerb ortodox egyház a legszentebbnek számított; akár életét is kész volt áldozni érte. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, hogy a későbbiekben megértsük Szegedinác Péro határőrkapitány „motivációját”, illetve a szerbek „felhőrdülését” a császári udvar jövőbeli terveire vonatkozóan.

2. Történelmi előzmények – magyar szemszögből

Az ún. „Szegedinác Péro-féle felkelést” szokás az ún. „szentandrásai, illetve békésszentandrásai parasztfelkelés” meghatározással is illetni. Ebben az esetben a megmozdulás magyar vonatkozásait szokták hangsúlyozni.

A magyar „töltöttű” elnevezésekben a mai Békésszentandrás nevét kell mindenekelőtt felismernünk. A mai Békés megye „nyugati kapujában” fekvő település a történelmi Békés vármegye egyik korai újraalapítású községe volt.

²⁰ BÖHM LÉNÁRT: *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme. Első kötet.* Emich Gusztáv tulajdona. Pest, 1868. 351. p.

²¹ GERŐ LAJOS (szerk.): *Pallas Nagy Lexikona. IV. kötet (Burgos-Damjanich).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1893. 167. p.

²² MADAY PÁL: *Az 1735. évi békésszentandrásai parasztfelkelés.* Békés megye Tanácsa. Békéscsaba, 1957. 9–10. pp.

Érdemes röviden szólnunk a történelmi Békés vármegye korabeli – főképp népese-
déstörténeti – viszonyairól. A szinte teljesen sík, folyóvizekben illetve szántóföldekben
bővelkedő táj igencsak megszenvedte a török hódoltság időszakát. Ennek oka, hogy
jobbára a magyarlakta területeken húzódtott a végvárvonal, továbbá ezeken a területeken
vonultak át a különféle hadseregek, de a rabló-fosztogató portyázások is leginkább a
magyarok által lakott vidékeket érintették. Békés vármegye esetében sem volt ez más-
képp. Az egykori vármegye székhelye, Gyula, a török kor egyik jelentős végvára volt,
amely 1566. szeptember 2-án – pontosan kéthavi ostrom után – került török kézre. Ez a
tény a környék, illetve annak, jobbára, magyar lakóinak sorsát is meghatározta. Újlaky
István a török időszakról a következőket közölte: „*Különösen sokat szenvedett Bihar
megye, a Dél-Alföld, Pest és Buda környéke, a Kelet-Dunántúl. Bács-Bodrog, Békés,
Csongrád és Csanád megyében a települések 80%-a pusztult el.*”²³

Békés vármegye „feltámasztásában” alapvetően két népcsoport, a magyar és a szlo-
vák – régies magyar kifejezéssel élve, „tót” – játszottak főszerepet. A 18. század – a
császári hatalom által – „dédelgetett” népcsoportja, a római katolikus vallású, német,
jelentősebb számban nem telepedett le a vármegye területén. Az ortodox népelemek
közül is inkább kisszámú román – régies magyar nyelven, „oláh” – betelepedés figyel-
hető meg, jobbára Gyula környékén, főképp Kétegyházán.

A többségében ágostai hitvallású evangélikus vallású szlovákok – a „tótok” – meg-
jelenése főképp a földesúri betelepítéseknek köszönhető. Főképp a – Felső-Ausztriából
származó – báró Harruckern család telepítéseit kell itt megemlítenünk. A szlovákok
élesztették újra Békéscsabát (Békešská Čaba), amelyet egykoron „*Tót-Csabának*” is
hívtak. Továbbá Szarvas (Sarvaš), Tótkomlós (Slovenský Komlós), illetve Mezőberény²⁴
(Poľný Berinčok) benépesítésében is vezető szerepet játszottak, hogy csak a jelentősebb
településeket említsük. A szlovákokat azért is részesítették előnyben a térség földesurai,
mert „*[...] ez a nemzetiség akkora szorgalmat tanúsít a föld művelésében, hogy nincs
olyan földesúr, aki ha üres földje van, ne részesítene előnyben mindenki mással szemben
szlovák telepeseket a munkában tanúsított szívós igyekezetükért.*”²⁵ Ugyanakkor Bél Má-
tyás utalt egy fontos momentumra, amely jelentős szerepet játszik majd a felkelés során.
Nevezetesen a magyarság bizalmatlanság emeli ki, igaz, nem a szerbek, inkább a szlová-
kok kapcsán. Ezt írta: „*Am mégis sokan tértek vissza honfitársaik közé a barbároktól való
féltségben, akik annyiszor feldúlták ezt a vidéket; ezt olyanoktól hallották, akik számára
idebetelepülésük terhesnek tűnt. Az itteni lakosok ugyanis – szokás szerint – olykor kelle-
tlenül tűrik, ha olyan szomszédokat kapnak, akik mind nemzetiségükre, mind nyelvükre nézve
idegenek; így történt ez a legelső lakosok esetében is.*”²⁶

A korabeli Békés vármegye magyarsága jobbára a református vallás tanításait követ-
te, azonban előfordultak kisebb római katolikus közösségek is. A nép alapvetően föld-
műveléssel foglalkozott és bár kiváló termőföldek húzódtak a térségben, annak „kövér-

²³ ÚJLAKY ISTVÁN: „*Nemzettankönyv*”. *Kezdetektől a XX. századig. 2. javított kiadás.* Kráter Műhely Egyesület.
Budapest, 1996. 27. p.

²⁴ A kisszámú német anyanyelvű betelepülő főképp Mezőberényben telepedett le. A település neve németül
Maisbrunn. Telepítésükről szintén a báró Harruckern család gondoskodott.

²⁵ BÉL MÁTYÁS: *Békés vármegye leírása. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból* 18. Kiadja a Békés
Megyei Levéltár a TIT Békés Megyei Szervezete támogatásával. Gyula, 1993. 10. p.

²⁶ BÉL, 1993. 10. p.

sége” miatt, a „szívós” talajt négy ökörrrel is alig lehetett művelni. Ugyanakkor Békésben kiváló feltételei voltak a gabonanövényeknek, főképp a búza termesztésének. A magyarság állattartással is foglalkozott, főképp baromfit tartottak, de híresek voltak a környék lovai, továbbá sertésben sem volt hiány.

Mit tudunk Békésszentandrás magyarságáról? Implom József jelentős támpontokat adott, nevezetesen:

„A szentandrás lakosság 1719 és 1722 közt főleg Debrecen vidékéről települt ide. A szentandrás uradalmat a Száraz család Tolnay István volt megyei ügyésznek, illetve pénztárosnak adta haszonbérbe. Tolnay „szokatlanul” kegyetlenül bánt a szentandrásakkal. 1725-ben úgy megverette őket, hogy emiatt panaszt tettek a megyénél. Hasonló könyörtelenséggel bánt a lakossággal Zaffiri Imre uradalmi pénztáros is. Akivel Haruckern János György földesúr királyi engedély alapján az állami és megyei adót is szedette.”²⁷ A magyarság felkelésben való részvétele – ahogyan az a fentiekből is „kikristályosodik” – nemcsak a jelentős földesúri terhekre vezethető vissza, hanem a durva, illetve kegyetlen bánásmódra is. Implom folytatja: „A szentandrásiak és Tolnay István bérlő között annyira elmérgesedett a viszony, hogy a szentandrásiak 1734-ben kétszer is felgyújtották a gyűlölt árendátor magtárát. A gyűjtogatókat elfogták, de Gyulára kísérésük közben kísérik szabadon bocsátották őket.”²⁸

A magyarság részvétele a felkelésben csak részben vezethető vissza a körülményekre, illetve a súlyos földesúri terhekre, valamint az embertelen bánásmódra. A külpolitikai helyzet sem alakult kedvezően. II. (Erős) Ágost (1670–1733) lengyel király (1709–1733) halála kapcsán a Habsburg Birodalom is beavatkozott az ún. „lengyel örökösödési háború” (1734–1738) konfliktusába, amely ismét francia-osztrák nagyhatalmi ellentétte nőtte ki magát. A háború, illetve a katonatartás költségei a magyar jobbágság nyakába szakadt. Külön érdemes szólni az ún. „porció” kötelezettségéről, amelyet eleinte élelemmel vagy takarmánnyal is teljesíthettek a jobbágyok. A „természetbeni szolgáltatás” azért is volt súlyos teher, mert egyfelől jelenthette – az ún. „orális porciót”, azaz – magának a katonának a hússal és kenyérrel való ellátását, illetve – ún. „equilis porció” keretében – annak lováról – szalmával, illetve zabbal – való gondoskodást.²⁹ Később a pénzbeli ellentételezés került előtérbe. A porció, illetve a pénzbeli hadiadó (az ún. „subsidium”) a Bánság felszabadításától egészen 1848-ig rendszeres adónemmé vált, amely az állandó katonaság fenntartását célozta.³⁰ Erről Bánlaky József – neves bánsági születésű hadtörténész – a következőket közölte: „Ugyanekkor a magyar jobbágy nép is, melyet kivált a katonatartás költségei, a porciók nyomtak, nem kisebb mértékben volt elégedetlen – t.i. a szerbek mellett – s így nem nagyon csodálkozhatunk azon, ha a két elégedetlen elem, bár más tekintetben ellenséges indulattal viseltetett egymás iránt, egymással szövetkezve igyekezett a neki szánt jármot nyakáról le-

²⁷ IMPLOM JÓZSEF: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1695–1848). Forráskiadványok a Békés megyei levéltárból* 4. A Békés megyei Tanács Művelődésügyi osztályának kiadása. Békéscsaba, 1971. 199. p.

²⁸ IMPLOM, 1971. 199–200. pp.

²⁹ ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. Negyedik kötet (Né-Sz)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 264–265. pp.

³⁰ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. Negyedik kötet (Gas-Hom)*. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentsek Könyvkiadója. Budapest, 1998. 455. p.

*rázni.*³¹ Az előbbi idézet is alátámasztja korábbi kijelentésünket, nevezetesen, hogy a magyarság bizalmatlan az idegen jövevényekkel szemben. Hozzáteesszük, hogy az a szerbek esetében a magyarok irányába sem volt ez másképp. A szerencsétlen kimenetelű felkelés egyik sikertelenségi oka itt érhető tetten.

A magyarság sorsának jobbítása kapcsán hitt a „legendákban” is. Nevezetesen a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) emléke még élt. II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) és bujdosó társai végül Törökországban telepedtek le, száműzetésben. Igaz, hogy Rákóczi kezdetben igyekezett külföldi segítséggel visszatérni, de ennek realitása egyre inkább elhalványult. Azonban az egyszerűbb gondolkodású, dolgos, ugyanakkor a terhek alatt nyögő magyar parasztság bízott a szebb jövőben. Ezért a lázadás vezetői, II. Rákóczi Ferenc nevét hangoztatva gyűjtötték az elégedetlen magyar parasztokat a felkelés zászlaja alá.³² Sajnos, azonban, a földműveléshez és állattartáshoz szokott, jobbágyi sorban tengődő magyar parasztság nem látta át, hogy ez egyenesen felségárulás, amelynek minden korban súlyos következményei voltak, úgy a magyar, akár az egyetemes történelemben. A sors ironiája, hogy II. Rákóczi Ferenc, ha akarta volna, akkor sem vezethette volna a felkelést, mivel közvetlenül a lázadás megindulása előtt, még 1735. április 8-án, Rodostóban elhunyt. A résztvevők „mentségére” írható, hogy erről nem tudhattak. Ebben az időben jóval lassabban terjedtek a hírek.

III. A Szegedinác Péro-féle felkelés részletei

1. A felkelés előkészületei

A felkelés „névadója” Szegedinác Jovanovics Péro szerb nemzetiségű, határőrkapitány volt. Születésének pontos időpontja bizonytalan, feltehetően 1655 körül született Pécskán (Pecica), az egykori aradi szandzsák területén. Családja régi, határőr-família volt; már nagyapja is katonáskodott felsővadászi Rákóczi Zsigmond (1544(?)–1608), egykori erdélyi fejedelem (1607–1608) szolgálatában. A granicsárok későbbi kapitányát még csecsemő korában a szerb, pravoszláv rítus szerint keresztelték meg. Eredeti, szerb neve Pera Jovanović Segedinac (Пера Јовановић Сегединац) volt, ami magyarul annyit jelent, hogy Szegedi Péter. Ő maga valószínűleg nem használta ezt a nevet, habár megtanult magyarul is. Élete folyamán nagy tisztességnak, illetve becsületnek örvendett az emberek között. Az Arad melletti Pécskán és környékén – tiszteletből – mindenki csak „Pérónak” hívta.³³

Az egykori határőrkapitány vezérlete alá tizennégy tiszt, továbbá száz gyalogos és ugyanennyi lovas katona tartozott. Alapvetően határőri feladatokat látott el a később – I. Lipót magyar király (1657–1705) által létrehozott – Maros Határőrvidéken, ahol jelentős számú szerbség élt. A katonáskodás mellett gazdálkodott is. Tehetős birtokos lehe-

³¹ BÁNLAKY JÓZSEF: *A Magyar Nemzet hadtörténelme. 19. III. Károly, Mária Terézia és II. József kora (1716–1790). Országos Széchényi könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár*: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0019/1721.html> (Letöltés ideje: 2019. július 19.)

³² IMPLÓM, 1971. 200. pp.

³³ GERŐ LAJOS (szerk.): *Pallas Nagy Lexikona. XIII. kötet (Nemes ág-Pillér)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1896. 945–946. pp.

tett, mert Arad környékén jelentős földterületei voltak a határban, ugyanakkor szarvasmarha-tenyésztéssel, illetve adásvétellel is foglalkozott. Hosszú élete viszonylag nyugalomban és jómódban telt. Jobbára a birtokán élt, csak a határőri terület központjába, Aradra látogatott el hivatalos és anyagi-üzleti ügyeit intézni. Alapvetően zárkózott, magának való, szigorú ember, akinek kevés barátja volt. Vendégségbe ritkán ment, de, ha hozzá jöttek, jó házigazdaként fogadta a vendéget.³⁴

„Péro” nem zavartatta magát a világ eseményei miatt. Két kérdés viszont érdekelte. Egyfelől a szerb pravoszláv vallás biztosítása a szerbség körében, másfelől a szerbek által – még I. Lipót adománylevelei által – megszerzett privilégiumok. Ezek kerültek veszélybe, amikor hírt kapott arról, hogy a császári udvar a szerbek jogainak „megkurtítására” törekszik. Felmerült ugyanis – a Bánság visszafoglalása (1718) után, a szerbek által is lakott –, a Marosi és a vele szomszédos, Tiszai Határőrvidékek megszüntetésének gondolata. Ez viszont a privilégiumok elvesztését jelentené, mivel azok feltétele a katonai szolgálat. Ebben az esetben a szerbséget a jobbágysorba süllyedés, illetve a magyar földesúri hatalom alá kerülés fenyegette.³⁵ Még inkább felháborodott a már közel nyolcvan éves határőrkapitány, amikor arról értesült, hogy a szerbek szabadságjogai csak akkor maradhatnak meg, ha áttérnek a római katolikus hitre. Ez a lépés elfogadhatatlan volt a hitéhez szilárdan, az élete árán is ragaszkodó szerbségnek. A helyzet komolyságát jelzi, hogy Vikentije Jovanović (Викентије Јовановић), a belgrádi és karlócai metropolita (1731–1737) – tanácskozás céljából – magához hívatta az ősz, „őszövetségi próféta” külsejű, határőrkapitányt is. A megbeszélésen világosan megfogalmazták a szerb érdekeket, ennek ellenére a bécsi útján – „megvásárolt” – metropolita a tárgyalásai során elárulta nemzetét és a szerb ortodox egyházat.³⁶ Szegedinác Péroban valószínűleg ekkor kristályosodott ki komolyabban, hogy valamit tenni kell a helyzet tisztázására. Világosan látta a – korábban a magyarok ellen harcolt – határőrkapitány, hogy a császári udvar az egyes népcsoportokat, érdekeinek megfelelően, egymás ellen kijátssza. „Szegedinác Péro erőlesen tiltakozott a pátriárka tervei ellen s kijelentette, hogy ilyen körülmények között megtagadnak minden közösséget vele, sőt ha kell fegyvert is fognak ellene. A megijedt pátriárka félelmében török földre menekült és onnan sietett Bécsbe a »király-császárhoz«, hogy jelentést tegyen az ügyről s egyben jelezze, hogy csakis az 1691-iki oklevél megerősítésével állhat helyre a béke. Péro pedig erősen készült az ellenállásra.”³⁷

A következő lépést a felkelés felé, a szlovák származású, magyarul jól beszélő, szlovák származású Matula Pállal való ismeretség jelentette. Feltehetően a szarvasmarha-

³⁴ MÁRKI SÁNDOR: *Péro lázadása. Székfoglaló értekezés.* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása. Budapest, 1893. 585–587. pp.

³⁵ TARJÁN M. TAMÁS: 1735. április 27. Kirobban a Szegedinác Péro féle felkelés. *Rubicon Online*: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1735_aprilis_27_kirobban_a_szegedinac_pero_fele_felkeles/ (Letöltés ideje: 2019. július 26.)

³⁶ Jovanovics Vince, azaz Vikentije Jovanović (Викентије Јовановић) szerb metropolita a marosi és a tiszai határőrök közt az uniót akarta terjeszteni. FEHÉR BÉLA (szerk.): *Péro. Lugos – A Magyar Idők Hétvégi Meléklelete. Magyar Idők konzervatív közéleti napilap*: <https://www.magyaridok.hu/lugas/pero-3780122/> (Letöltés ideje: 2019. július 23.)

³⁷ KOLLÁROV MÓZES ISTVÁN: *Arad város és Arad megye szerb népe.* In: Jancsó Benedek – Somogyi Gyula (szerk.): *Arad vármegye és Arad szabad királyi város monographiája.* III. kötet. Kiadja a Monographia-Bizottság. Arad, 1912. 470–471. pp.

kereskedelem állította egymás útjába őket. Matula szarvasmarhák adásvételével foglalkozott. Tiszteességes kereskedőnek tartották, aki Hódmezővásárhelyről Aradra hajtatta csordáit, ahol jó pénzért eladta. Péro is üzletelt vele, mi több kiderült, hogy azonos a politikai állásuk. Ebben a korban a piacozás, a vásározás alkalmával nemcsak üzleteltek, hanem a hírek is terjedtek, illetve szorosabb emberi ismeretségek is kötöttek. Matula sokat járt Békés vármegyében is, ezért a békésszentandrási parasztok is ismerték személyét. A magyar parasztok is elfogadták, ismerte politikai nézeteiket, nehéz jobbágysorban tengett mindennapjaikat. Feltehetően Matula Pál személye volt az első jelentősebb „kapocs” a békésszentandrási parasztok és a pécskai Szegedinác Péro között.³⁸

Fontos hangsúlyozni, hogy – bár mindkét fél megismerte egymás nehéz, némely kérdésben nyomorúságos helyzetét – a magyarok kevés bizalommal voltak a szerbek felé, mivel azok többször is ellenük harcoltak, így például a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) idején. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a szerbeknél sem állt magas fokon a bizalom kérdése a magyarság irányába. Ennek ellenére a kiszolgáltatottság, a politikai helyzet közös fellépésre sarkalta őket. Ezt mindkét fél, Péro, illetve békésszentandrási parasztság vezetői is belátták.³⁹

A felkelés előmozdításában jelentős szerepet játszott, hogy nemcsak Matula Pál fordult meg Pécskán, hanem a két józan gondolkodású, magyar, békésszentandrási parasztember, Sebestyén János és Szilassy István is. Ők is haszonállatot – szarvasmarhát, illetve lovat – adtak, illetve vettek, többek között Pécskán is. A pécskai találkozók alkalmával kiderült, hogy azonos módon gondolkodnak a politikai, illetve a társadalmi és gazdasági helyzetről. Ekkor jelentette ki Szegedinác Péro, hogy a magyarság felkelése esetén ő „rácaival”, azaz szerb katonáival hajlandó őket támogatni. A magyar parasztok odahaza, Békésszentandráson kétkedve fogadták a kijelentést, de Péro később még legalább hétszer megesküdött erre. A kezdeti aggályoskodást talán a bizalom kezdte felváltani a magyar parasztság részéről. Ezt bizonyítja, hogy felajánlották, hogy mint katonaviselt férfi, vezesse őket. Mi több, mindkét oldal odáig ment, hogy elhatározták, II. Rákóczi Ferenc, a „nagyágas fejedelem” felkérését a mozgalom élére.⁴⁰ Azonban a szervezés-vezetést gyakorlatilag Vértési Mihály békésszentandrási bíró, továbbá Sebestyén János és Szilassy István vették át, Szegedinác Péro, ha a lázadást róla nevezték is el, voltaképpen csak „eszközül” szolgált.⁴¹

Az „első sötét árnyak” akkor jelentek meg, amikor Szegedinác Péro a szerb katonatisztekkel érkezett a kérdés kapcsán, akikkel egyébiránt bizalmi viszonyban volt. Strba – a magyar forrásokban Csorba – nagylaki szerb kapitány kezdetben elhatárolódott, majd ingadozott, de Péro kérésére titokban tartotta a felkelés szerveződésének kérdését. A másik, Aradon szolgáló szerb kapitány, Sevitth (Sevics?), más néven Gyurkó már pozitívan reagált. Talán abban bíztak, hogy ebből nekik is lehet valami hasznuk, továbbá nem akarták elárulni, nagy tiszteletben tartott katonatársukat, Szegedinác Péro sem. A források-

³⁸ GERŐ, 1896. 945–946. pp.

³⁹ BÁNLAKY JÓZSEF: *A Magyar Nemzet hadtörténelme. 19. III. Károly, Mária Terézia és II. József kora (1716–1790). Országos Széchényi könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár*: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0019/1721.html> (Letöltés ideje: 2019. július 23.)

⁴⁰ MADAY, 1957. 12., 14. pp.

⁴¹ RÉVAY MÓR JÁNOS (szerk.): *Révay Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. XV. kötet (Ottó-Racine)*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, 1922. 344. p.

kat tanulmányozva a szerb katonatisztek (kapitányok) szerepe, állásfoglalásai, illetve megnyilvánulásai vitásak. Ez már a korabeli bírósági jegyzőkönyvekből is kitűnik.⁴²

A helyzetet súlyosbította, hogy – az írni és olvasni nem tudó – Szegedinác Péro író-deákjává előlépett, Matula Pál levelet küldött a szentandrászi paraszthoz, amelyben „Péro” szavát adta a felkelésben nyújtott segítség kapcsán. Matula továbbá Péro pecsétjével is ellátta a dokumentumot. Igazság szerint a szerb határőrkapitány a levelet csak a magyarok megnyugtására szánta, haditervét csak Vértesi Mihállyal, a békésszentandrászi bíróval közölte, ugyancsak levélben. Péro ebben a levélben írta meg a két – a magyar paraszt és a szerb granicsár – sereg egyesülését Erdőhegynél (Erdeiș) – amely ma Kiszjenő (Chișineu-Criș) része –, továbbá lebeszélte a lelkes parasztokat, hogy Nagyváradot (Oradea) megtámadják.⁴³

A felkelés szervezői azért is voltak bátrak, mert a császári seregek ismét külföldön voltak lekötve, a térségben számottevő katonai egységek nem állomásoztak. Péro szerint Aradot könnyű lenné elfoglalni, ezért a város birtoklása a sikeres felkelés zálogát jelentette.⁴⁴

A forrásokból nem derül ki, továbbá a mai napig vitatott, hogy Szegedinác Péro idővel miért kezdett meginogni. Annyi bizonyos, hogy a szerb katonatisztek hatottak rá. Péroban idővel a felkelés elárulásának gondolata is felmerült, de végül mégsem tette azt meg. Talán mert kötötte az adott szava.⁴⁵ Ingadozásának, habozásának okát a mai napig nem sikerült megfejtetni.

Annak ellenére, hogy Szegedinác Péro nevét viseli a felkelés, a vezér a tényleges hadmozdulatokban már nem vett részt. Ennek oka, hogy a békésszentandrászi parasztok két követet a szerb járőrök elfogták. Aradra hurcolták őket, ahol a vallatásnál fény derült a felkelésre és Szegedinác Péro szerepére. Az aradi várparancsnok, Handkó tábornok elrendelte Szegedinác Péro elfogását, illetve letartóztatását.⁴⁶ A szerb katonatársak, hiába kezekedtek Péro személye iránt, a várparancsnok hajthatatlan maradt. Hivatalos levélben értesítette továbbá a Helytartótanácsot, valamint a főhaditanácsot, de még a szegedi katonai parancsnokságot is. „A szellem kiszabadult, már nem lehetett visszazárni a palackba.”

2. A felkelés 13 napja (1735. április 27 – 1735. május 9.)

A Szegedinác Péro-féle, illetve a békésszentandrászi felkelés végül 1735. április 27-én indult. Habár már korábban is történtek próbálkozások a lázadók toborzására, az most újult erővel folytatódott. A felkelés kinőtte Békésszentandrás „határait”. Erről Implom József a következőket írta: „1735. április 27-én Békés, Doboz, Erdőhegy, Karcag, a Kunság, Madarász, Öcsöd, Sarkad, Szentandrás és Tur küldöttei, mintegy 70-en tanácskozásra gyűltek össze Szentandráson.”⁴⁷ Ugyanakkor a szintén „felizgatott” – Bihar

⁴² MÁRKI, 1893. 605. p.

⁴³ MÁRKI, 1893. 608. p., MADAY, 1957. 15–16. pp.

⁴⁴ MÁRKI, 1893. 608. p.

⁴⁵ MADAY, 1957. 16. p.

⁴⁶ Szegedinác Péro 1735. május 3-án tartóztatták le. KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. (1000–1990) Javított, átdolgozott kiadás. Országos Széchényi Könyvtár – Magyar Elektronikus könyvtár:* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés ideje: 2019. július 23.)

⁴⁷ IMPLOM, 1971. 200. pp.

vármegyei – Érmellék vidékéről nem érkezett senki. A települések felsorolásából kitűnik, hogy Békés mellett, Arad, Bihar, illetve Külső-Szolnok vármegye területéről verbuválódott a felkelő – „kálvinista” – sereg zöme.

Az egybegyűlt, református vallású parasztnép, szó szerint zászlót bontott, amelyre felesküdték, továbbá megválasztották tisztjeiket; Vértesi Mihály szentandrási bírót őrnaggyá, Sebestyén Jánost a lovasok, Pap Gáspárt pedig a gyalogosok kapitányának nevezték ki.⁴⁸ Ugyanakkor megtörtént, amely a legnagyobb „bűnüknek” számított, hogy felesküdték II. Rákóczi Ferenc – a pár héttel korábban elhunyt – „nagyságos fejedelem” hűségére, illetve „kurucnak” álltak. A jelenlévők között elterjedt az álhír, hogy Rákóczi már a lengyel határon van, seregével nemsokára betör és kiűzi a német katonaságot Magyarországról. A felkelés első napján a parasztok felfegyverkeztek; akinek nem volt, erőszakkal szerzett magának fegyvert és lovat. A zendülés első áldozata, „ironikus” módon, a szarvasi prédikátor lett, akitől a lovát vették el. Azonban nem úszta meg a gyűlölt bérlő, Tolnay István sem, akinek házát kifosztották, ingóságait eltulajdonították. Az első nap estéjén a néhány száz fős had Békés és Csongrád vármegyék határán – a ma Eperjes és Szarvas között található Kákafoknál – állapodott meg.⁴⁹

Másnap – április 28-án – „felgyorsultak” az események a paraszthad Csabacsüd felé nyomult, amelynek határában tehetős dunántúli marhakereskedőket fosztottak ki, akik épp a – május 1-én, Fülöp és ifjabb Jakab apostolok ünnepnapján tartandó – mezőtúri vásárra igyekeztek. A felkelők ekkor jelentős pénzüsszeghez, összesen 7 000 forinthez jutottak, amelyből a felkelés szükségleteit finanszírozni tudták. Valószínűleg a marhakupecsek nem könnyebbültek meg, amikor a felkelők kijelentették, hogy ők nem tolvajok, hanem „kurucok”. A had bármerre járt, minden férfit felszólított a csatlakozásra, ellenkező esetben kifosztották, pénze mellett, lovát is elvették. A „presszió” hatására, a második nap estéjére már ötszáz fő sorakozott a felkelők vörös zászlaja alatt, amely mellé még két vöröset, egy zöldet és még egy kéket is állítottak.

Közben a lelkesedés a tetőfokára hágott; néhány paraszt hazautazott, hogy további embereket szólítson fegyverbe. A lelkesedésben különösen elől jártak Békésszentandrás mellett, a szintén Békés vármegyében található Doboz és Békés, továbbá a Bihar vármegyei Sarkad református parasztjai. Pár nappal később, 1735. május 1-jén, Körösladánynál már több mint ezer fő állt fegyverben. A felkelést azért is komolyan kellett vennie a vármegyei hatóságoknak, mert Békés vármegye⁵⁰ népességszáma – 1735-ben, Márki Sándor szerint⁵¹ – alig tízezer fő lehetett.⁵²

⁴⁸ MÁRKI, 1893. 611. p.

⁴⁹ MADAY, 1957. 17. p.

⁵⁰ Békés vármegye „1695–1703: benépesülése első időszakában 31 község alakult, de elnéptelenedtek, mivel a lakosság Rákóczi híve lett, s a dúló labanc rációk elől menekülni kényszerült. 1720: kezdődött újratelepítése, amikor Békés vármegye nagy részét az udvari hadsereg szállító, az osztrák Johann Harruckern adományként kapta. A magyar és német (Gyoma, Gyula, Mezőberény), román (Kétegyháza) és tót (Békéscsaba, Mezőberény, Szarvas, Tótkomlós) telepéseknek földet, adómentességet és szabad vallásgyakorlatot biztosítottak; a különböző nemzetiségek zárt rendszerben telepedtek meg. [...] 1735: a Szegedinac Péro vezette lázadás Békés vármegye nagy részére kiterjedt, pusztításait 1738–40: pestisjárvány tetézte.” DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet (A–Bor)*. Szent István Társulat, Az Apostoli Sentszék Könyvkiadója. Budapest, 1993. 700. p.

⁵¹ MÁRKI, 1893. 582. p.

⁵² Viszonyításképpen: Békés vármegye népességszáma 1717-ben, a nagy betelepítések előtt, mindössze 2 600 fő lehetett. HAAN LAJOS: *Békés vármegye hajdana. I. kötet*. Laufer Vilmos tulajdona. Pest, 1870. 58. p.

Az első fegyveres összecsapásra – egy hadnagy által vezetett, Szolnokról kirendelt, 17 katonát számláló őrzárattal – még 1735. április 29-én sor került. A paraszthad épp Kondoros felől Köröstarcsa felé igyekezett, amikor szétzavarta a Szolnokról érkező kontingenst. Négy katonát vágtak le a felkelők. A fegyveres összecsapás után a lázadók Békésre vonultak, ahol további felkelők csatlakoztak hozzájuk, jelentősen, megnövelve létszámukat. A felkelés kirobbanásától a zendülők folyamatosan próbálkoztak kapcsolatba lépni Szegedinác Péroval, de ezek nem vezettek sikerre, holott a felkelés híre futótűzként terjedt a magyar parasztság köreiben, Bihar, Külső-Szolnok, Hajdú, illetve Szabolcs vármegyékben. Még a Zemplén vármegyei Tokajba is elért a hír, amely már „Felső-Magyarország kapujának” számított. „Péro” szerb, fegyveres támogatása nagyon hiányzott, de a parasztok a kezdeti lelkesedésük miatt még nem érzékelték a bajt, holott megindult az „ellentábor” szervezkedése is.

Matula Pál, „Péro” íródeákja 1735. május 1-jén Körösladányánál csatlakozott a felkelőkhöz és bár jelezte, hogy Szegedinác Péro és a szerbek egyetértének a felkelőkkel, azokat nem tudta megnyugtatni. A sereg ezt követően elhatározta Gyula várának elfoglalását, amely a felkelés „bástyája” lehetett volna. *„Másnap megindultak Gyula felé. Klósz Mátyás alispán Békéről csak nehezen tudott előlük Gyulára menekülni. Gyulán a megyei hajdúkat és uradalmi katonákat a várba gyűjtötte, és felkészült annak védelmére. A felkelők május 2-án a vár alá érkeztek, azt azonban nem tudták elfoglalni. Erdőhegy felé vonultak tehát hogy ott Péro csapatával egyesüljenek. Nem tudták, hogy Pérot akkor már elfogták. Május 9-én éppen a szövetséges rác csapatok támadták meg és verték szét őket.”*⁵³

Időközben „[...] a rác tisztek, hogy magukat a gyanu alól tisztázzák, 5-én csapataikhoz siettek s azokat dúsz zsákmánnyal kecsegtetve, a magukra hagyott magyar lázadók ellen vezették. [...] A rácok irtózatosságot közt nyomultak Békés és Szeghalom felé...”⁵⁴ A magyar lázadósereg a szerbek támadó fellépéséről, illetve Szegedinc Péro sorsáról semmit sem tudtak, mint, ahogy arról sem, hogy III. Károly utasítására⁵⁵ több vármegyei törvényhatóság is seregeket szervezett ellenük, amelyeket már elindítottak feléjük. A Gyula alól elvonuló magyar parasztsereg a Bihar vármegyéből érkezett parasztokkal az Arad vármegyei Erdőhegynél egyesült. Itt érték be a – Strba, Tököli, Czvea és Szegedinác Péro fia, Mihály által vezetett – szerbek is a magyar zendülőket.

A felkelés „záróakkordjaként” – 1735. május 9-én, Erdőhegy határában – közel 1 300-1 500 „kuruc” állt a szerbek által vezetett – túlerőben lévő – haddal szemben. A

⁵³ IMPLÓM, 1971. 200. pp., ZSILINSZKY MIHÁLY: *A Péro-féle néplázadás Békés megyében 1735.* Békésvármegyei Régészeti és Múzeumi Történelmi Társulat. Gyula, 1876. 72. p.

⁵⁴ GERŐ, 1896. 945–946. pp.

⁵⁵ „A felkelő kurucok hadműveleteiről először Klósz alispán jelentéséből, május 4-én értesült a helytartótanács. A felkelés hírért mindjárt közölték III. Károly királlyal is, aki rögtön felismerte annak jelentőségét. Valójában milyen jelentőséget tulajdonított a király ennek az ügynek, mutatja az, hogy állandóan személyesen intézkedett és az ítélet végleges szövegének megállapításánál is személyesen elnökölt. [...] A király intézkedései nem is késtek, amit aztán továbbított a helytartótanács. „7-én a tanács húsz megyének s Buda, Kassa és Debrecen városoknak tudomására hozta, hogy az udvari haditanács Bács vármegyéből, 4 század kivételével, a Handkő-ezredet, továbbá a Cordova és Braunschweig-Lünburg-Bevern-Wolffenbüttel ezred összevonását rendelte el. Feladatuk, hogy üldözzék, szétszórják, illetőleg — amennyire lehet — összefogdossák a Békés és szomszédos megyékben levő zavargókat, tolvajokat s rablókat, s hogy őket a legközelebb fekvő városokba: Aradra, Váradra, Szegedre vagy Budára vigyék. Itt ezeket a gonosztevőket szigorúan kell vallasni s azután bevárni a király parancsait.” MADAY, 1957. 24–25. pp.

sors iróniája, hogy az a szerb sereg, amelyben a magyarság bízott, hogy megsegíti, illetve vele összefog, az verte le a lázadást. A „kurucok”, illetve a szerbek összecsapása – jelentős áldozatokat kívánva – csak néhány óra hosszat tartott, már délelőtt tíz órára befejeződött. A „kurucok” szívósan védekeztek, de így is közel 400 lázadó esett el a harctéren, majd üldözés közben még 300 felkelőt vágta le. Fogságba esett továbbá 169 fő. Ugyanakkor a lázadó sereg felszerelésének java, továbbá számos ló és jelentős mennyiségű fegyver került a szerbek birtokába. Rádásképp még Erdőhegy községet is feldúlták, illetve kifosztották. A császári seregek, báró Orczy István vezetésével elkés-tek, a sereg csak 1735. május 12-én érkezett meg Erdőhegyre, a parancsnok pedig 1735. május 14-én követte katonáit, de addigra a felkelőket már rég legyőzték.

Az iszonyatos mészárlás ellenére sok lázadónak sikerült a szerbek gyűrűjéből, főképp északkeletre, Bihar vármegye irányába kitörnie. Nagyobb részüket 1735. május 13-a körül, Bihar vármegyében, Mezőtelegd (Tileagd) határában győzték le a Bihar vármegyei, illetve nagyváradi katonák. Ekkor a túlélő lázadók már minden égtáj felé menekültek.⁵⁶

Báró Orczy István, hogy kímélje a magyar lázadókat 1735. május 15-én felhívást adott közre, amelynek értelmében menlevelet adott és büntetlenséget ígért azoknak a felkelőknek, akik feladták magukat, megbánva tettüket, hűséget esküdtek az uralkodónak. Számos főúr azonban nem értett egyet ezzel a megoldással és bepanaszolták báró Orczyt a magyar királynál. Végül III. Károly helybenhagyta a báró intézkedéseit, azzal a megszorítással, hogy a felkelés menlevelet kapott felkelői közül a jelentősebb „főkomposokat” tartóztassák le és Budán állítsák őket bíróság elé. Összesen 276 menlevelet sikerült kiadni.⁵⁷

A felkelés leverését követően a még bujkáló lázadók kézre kerítése hatalmas erővel folyt. Csak Aradtól Munkácsig háromezer katona üldözte őket. Ugyanakkor Békés vármegyét teljesen feldúlták a szerbek. Nagy problémát okozott, hogy a szerbektől való félelmükben számos magyar falu lakossága bujdosott el az erdőkben, illetve nádasokban. Nem volt, aki a földet művelje, ezért gazdasági értelemben „káosz” keletkezett, amely a Békés vármegyében birtokokkal rendelkező nemesek számára is káros volt, hiszen nemcsak a földek megművelése szünetelt, hanem az adók behajtása is akadozott. Ugyanakkor ellenőrizhetetlen rémhírek is terjedtek, arról, hogy egy újabb békési felkelés van kirobbanóban. A hatóságok kifejezetten erőszakos üldözései nem ismertek határokat. A felkelés „epicentrumától”, Békés vármegyétől távol, Szatmár, illetve Zemplén, de még Somogy vármegyében is lázadókat kerestek.⁵⁸

A lázadók utáni hajsza 1735 nyarán is folytatódott, bár addigra már a felkelés szervezőinek túlnyomó többségét bebörtönözték Aradon, illetve Budán. Májusban már zajlottak a kínvallatások, illetve 1735 júniusára már megérett a helyzet a bírósági tárgyalások megindítására.

⁵⁶ BÁNLAKY JÓZSEF: *A Magyar Nemzet hadtörténelme. 19. III. Károly, Mária Terézia és II. József kora (1716–1790). Országos Széchényi könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár*: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0019/1721.html> (Letöltés ideje: 2019. július 24.)

⁵⁷ MÁRKI, 1893. 65. p.

⁵⁸ MADAY, 1957. 28. p.

IV. A bírósági tárgyalások, illetve az ítéletek végrehajtása

Az bírósági tárgyalások – finoman fogalmazva is – az igazságszolgáltatás „bohózatának”, illetve „tragikomikusnak” számítottak. Az ítéletek már előre elkészültek. Mivel a hatalom, amíg meg nem mutatja erejét „csak mesebeli sárkány”, ezért mindenképp „vérek kellett folynia”. Jóformán csak az volt a kérdés, hogy hány ember életét követeli még a Budán tárgyalásokat folytató bíróság. Juhász István erről a következőket írta: „*A bécsi udvar viszont elhatározta, hogy példát statuál. Augusztusban vizsgálóbizottságot hoztak létre, a vádlottakat Budára rendelték. A kor „szokásai” szerint a vádlottakat kegyetlen kiváltásnak vetik alá, nem kímélve ezzel még a már 80 (!) éves Pérot sem. Ilyen körülmények között a beismerés garantált, nem csoda, hogy a vallatás gyötrelmeibe hatan belehaltak.*”⁵⁹ „Pérot” is legalább háromszor vetették tortúra alá, de megölni nem tudták.

Mai szemmel nézve, döbbenetes, hogy a bíróság tagjainak kinevezési, illetve az ülési sorrendje is vitát kavart a későbbi ítéletek meghozói között. Magának az uralkodónak, III. Károlynak kellett ebben a kényes kérdésben határoznia. Csak ezt követően kezdődhetett meg a bírósági „munka”. Ugyanakkor a bíróság tagjai siettették az eljárást, mivel az ítéletekkel már tisztában voltak, ugyanakkor számos „zavaró” körülmény késleltette a bírósági tárgyalások befejezését. Így például a szerb tisztek, illetve kapitányok szerepének megítélése a felkelés során, továbbá kényes kérdésnek minősült a felkelésben részt vett református prédikátorok sorosa is. Ugyancsak a vitás kérdések sorába tartozott a báró Orczy által kiadott menlevelekkel rendelkező – súlyosabb cselekményeket elkövetett – zendülők megítélése. Nem beszélve arról, hogy számos ártatlan embert is letartoztattak, illetve meghurcoltak, akiknek nem volt közük az üggyhez. Ezért – a bíróság felterjesztése alapján – III. Károly magyar király hozzájárult harmincnégy ártatlan személy szabadon bocsátáshoz. A bíróság tagjai legsúlyosabban a II. Rákóczi Ferencre, illetve a „kurucként” való felesküdest büntették.

A bírósági tárgyalások befejezésére 1736. január 24-én került sor, legalábbis az uralkodó számára ekkor küldött felterjesztést a Budán ülésezett bíróság. A felterjesztésben röviden közölték a tényállást, a hozzáfűzött álláspontokkal, illetve a bírósági indoklásokat is feltüntették. III. Károly az ítéletek előzetes bemutatását is kérte. Ezeket szintén felterjesztésként küldték meg az uralkodó részére. A budai bíróság végül 1736. március 11-én hozta meg ítéleteit.

Nem volt kétséges, hogy a felkelés fő szervezőit – elsősorban hazaárulás és felségsejtés miatt – halálbüntetésre ítélik. A mai szemmel nézve, a brutális kivégzés egyértelműen elrettentésül szolgált a jövőbeli, hasonló cselekményektől. A bíróság ítéletében kerekbetörést, illetve felnégyelést írt elő Szegedinác Péro, továbbá Sebestyén János, Szilassy István, valamint Pásztor András halálbüntetéseként. Felnégyelt testük egy-egy darabját Arad vármegye székhelyén, Aradon, továbbá a Békés vármegyei Békésszentandráson, illetve Bihar vármegye székhelyén, Nagyváradon és végül a szintén Bihar vármegyei Sarkadon akasztófára kellett – elrettentésként – felfüggeszteni.

⁵⁹ JUHÁSZ ISTVÁN: *Brutálisan megtorolták Péro adólázasát*. 2015. március 27. Wolters Kluwer: <https://ado.hu/ado/brutalisan-megtoroltak-pero-adolazadasat/> (Letöltés ideje: 2019. július 24.)

Másodszorban, a felkelésben szintén jelentősebb szerepet vállalt Matula Pált, továbbá Barta Istvánt, Szabó Pétert és Szántó Mihályt szintén keréketörésre, valamint fejvesztésre ítélték.

Amint már említettük sokan felesküdték II. Rákóczi Ferenc hűségére, amely cselekedett szintén felségsértésnek és hazaárulásnak minősült. Az ítélet-tervezet szerint 72 főre sikerült ezt rábizonyítani, amely – ítéletként – ugyancsak halálbüntetést jelentett. Végül közülük 60 főt – bilincsbe verve – súlyos sáncmunkára ítélték Budán, illetve azt követően magyar gyalogezredekbe sorozták be. A maradék 12 főt – akinek a felségsértés és hazaárulás mellett más bűneik is voltak – kockavetésre ítélték. Közülük csak azt a négy főt végezték ki, akik a legkisebb értékeket dobták a kockán.

A bíróság által meghozott és III. Károly magyar király által megerősített halálos ítéleteket 1736. április 4-én, Budán, a Szent György téren hajtották végre. Az elítélteket reggel hétkor, a szerb templom harangzúgása közepette katonai őrség kísérte a vészthelyre. A budai várban szigorú védelmi előírásokat léptettek életbe a kivégzések idejére; még a várkapukat is bezárták. Az ítéleteket – még egyszer – Jörger tábornok olvasta fel, majd a kivégzendő lázadókat átadta hóhéroknak. A halálra nem ítélt lázadók többségének a kivégzéseket végig kellett nézniük. Először a 12 kockavetésre ítélt felkelőt szólították fel „dobásra”, közülük Kiss István, Koródy János, Mády Mihály és Sigry Mihály dobta a legkevesebbet. A kockadobás után a négy embert félreállították. Majd Matulát, Bartát, Szabót és Szántót kísérték a verpadra, ahol kivégezték őket. Végül a lázadás négy főszereplője következett, akiket keréketörttek, majd felnégyeltek. Maradványaikat ládába dobálták.⁶⁰ Utoljára a négy, a kockán legkevesebbet dobott személyt fejezték le.⁶¹

A súlyosabb ítéletek mellett egyéb, enyhébb ítéleteket is meghozott a bíróság. A Strba és Sevitth szerb kapitányokat, akiket idővel – 1735. október 11-én – bilincsbe vertek és Aradon fél évre tömlőcbe zártak – mivel leverték a parasztlázadást –, szabadon bocsátották és tisztségeikbe visszahelyezték őket. Egyedül Szegedinác Péro fia, Mihály járt rosszabbul, mert őt kilenc havi aradi várfogságra és jószágvesztésre ítélte a bíróság.⁶²

Több magyar parasztot, így Márkus Pétert és tizenkét társát háromhavi, bilincsben végezendő közmunkára ítélték. Ugyanakkor Fazekas Pál és 14 vádlott társát az ítéletek kihirdetésekor szabadon bocsátották, akárcsak Szűcs Istvánt, Örvendy Istvánt, illetve Bende Andrást, akik korábban megbánták tetteiket. Az okányi, a vésztői, illetve a nagyzerindi református lelkipásztorokat is idővel – egyhavi börtönbüntetés letöltése után – szabadon bocsátották.⁶³

Még a kényszervallatások alatt több lázadó – így Tokay György, továbbá Puskás István, Kiss István, Balla András, Léway György és Tóth János – a börtönben elhalálozott. Felségsértés vádjában találták őket bűnösnek és kivégezték volna őket. Ezért emléküik eltörléséről döntött a bíróság.

A bíróság rendelkezett azon lázadók személyéről is, akiket az ítélethirdetésig nem sikerült kézre keríteni. Nevezetesen, hogy elfogásuk után tárgyalják ügyüket.

⁶⁰ A ládákat egy kapitány, valamint egy hadnagy vezetésével száz gyalogos katona és harminc huszár vitte Szolnokra, onnan vasas német katonák és huszárok vitték tovább Aradra, Békésszentandrásra, Sarkadra és Nagyváradra. MADAY, 1957. 41–42. pp.

⁶¹ MADAY, 1957. 31–34., 41. pp.

⁶² MADAY, 1957. 34. p.

⁶³ IMPLÓM, 1971, 204. p.

Ironikus, de III. Károly rendelkezéseinek értelmében a lázadás felszámolásában „érdemeket szerzett” személyeket, főképp a császárhű katonatiszteket jutalmazását is előírták. A hűség ugyanis mindenkor az uralkodó dinasztiák, így a Habsburg-ház támasza is volt.⁶⁴

1. kép

Szegedinác Péro és társainak kivégzése, 1736. április 4-én, Budán, a Szent György téren

Forrás: *Bibliotheca Nationalis Hungariae. Pannon Digitális Egyesített Archívum:*
<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/57566#> (Letöltés ideje: 2019. július 26.)

V. A Szegedinác Péro-féle felkelés megítélése

A 18. században, a történelmi Magyarország felett regnáló Habsburg uralkodók majd mindegyikének szembe kellett néznie valamilyen okból a Magyarországon és/vagy Erdélyben kirobbant felkelésekkel, illetve fegyveres megmozdulásokkal.⁶⁵ Ez alól – az ún. „Szegedinác Péro-féle felkelés (1735)” kapcsán – III. Károly uralkodása sem volt kivétel.

⁶⁴ Az ítéletek kapcsán a szerző hangsúlyozza, hogy azok felsorolása és részletes ismertetése – terjedelmi okok miatt – nem teljes körű. Maday Pál, Márki Sándor, továbbá Implom József is bővebben szól ezekről tanulmányaikban.

⁶⁵ I. Lipót (1657–1705) uralkodásának végét, illetve fiának, I. Józsefnek rövid regnálását (1705–1711) a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) eseményei árnyékolták be. III. Károly hosszú uralkodása (1711–1740) idején a Szegedinác Péro-féle felkelés (1735), lánya, Mária Terézia ugyancsak hosszú regnálása (1740–1780) alatt a madéfalvi veszedelem (1764) konfliktusa jegyezhető fel. II. József, a „kalapos király” idején (1780–1790) pedig a Horea, Cloșca és Crișan vezette, ún. „1784. évi erdélyi parasztfelkelés” rázta meg Magyarországot, illetve annak egyes területeit. Ezen utóbbi megmozdulásnak – magyar szempontból – Erdélyben súlyos demográfiai következményei is lettek.

A „*Szegedinác Péro-féle*”, más néven az ún. „*békésszentandrás felkelés*” okai alapvetően a korszak politikai, társadalmi, vallási és – nem utolsósorban – gazdasági tényezőiben ragadhatók meg. Ezek a tényezők egymást erősítették, ezért nem csodálkozhatunk az okok „kumulálódásán”, majd a fegyveres konfliktus kirobbanásán, illetve annak vérbe fojtásán.

A politikai okok kapcsán érdemes kiemelni, hogy a törökök kiűzése után a Habsburgok gyakorlatilag saját birtokukként kezelték Magyarországot és Erdélyt. Nem voltak tekintettel sem az ország törvényeire, illetve szokásaira, sem pedig a magyar közigazgatás sajátosságaira. Ez utóbbi megjegyzést hűen tükrözi, hogy a Bánság területét, „*Temesi Bánság*” („*Temescher Banat*”) néven osztrák örökös tartományok mintájára igyekeztek kormányozni, élén az uralkodó által kinevezett kormányzóval. Speciális jogállása volt továbbá az ún. „*Katonai Határőrvidéknek*”, továbbá Erdélynek is, amelyből szintén külön kormányzott – Magyarországtól elválasztott – közigazgatási egység, illetve nagyfejedelemség lett. A politikai okoknál maradva, a Habsburg uralkodó, illetve az uralkodó osztály számára a legnagyobb „bűn” nem a felkelés kirobbantása volt. Hanem a felkelők esküvése II. Rákóczi Ferenc hűségére, illetve a felkelők „kurucnak” állása. Ez a lépés egyértelműen „nemzeti” színezetet kölcsönzött a felkelésnek, amelynek már nemcsak a társadalmi, gazdasági, illetve vallási okai voltak, hanem a felkelők kifejezték ellenszenvüket a Habsburg uralkodó, illetve a Habsburg Birodalom felé is. Az eskütétel egyet jelentett a haza-, illetve a felségárulással, amelyet minden korban, nemcsak Magyarországon, hanem máshol is halálbüntetéssel toroltak meg. Ez kitűnt a felkelés vezetőinek kivégzésénél, illetve egyéb, súlyosabb ítéleteknél is.⁶⁶ A felkelés leverésének egyik következménye az lett, hogy mind az uralkodó osztály, mind a – például Békés vármegyei – nemesség bizalmatlanná vált a református népességgel, illetve a református lelkipásztorokkal szemben. Nem volt ritka, hogy bizonyos, „magasabb” tisztségeket egyáltalán nem, illetve nehezen érthettek el. Az uralkodó osztály a protestantizmust – nemzeti színezete miatt – a Habsburg-rendszer „gátjának” tartotta.

Nem elhanyagolható, hogy a Habsburg uralkodók nagy előszeretettel ültettek, jó részt idegen származású – császárhű – főtiszteket, illetve nemeseket a jobbágysorban tengődő, magyar parasztság nyakába. Ezek az új földesurak jelentős földterületek nyertek el, számos kiváltsággal, amellyel országszerte igyekeztek a – súlyos terhek alatt nyögő – magyar parasztságot kizsákmányolni. Ráadásul a birtokaikon sem éltek, illetve azokat alig látogatták. Jobbára bécsi és/vagy budai palotáikban éltek „barokk”, fényűző életüket, természetesen birtokaik jövedelméből. Ennek a jelenségnek ugyancsak következményei lettek. Példának okáért, a majdnem az egész Békés vármegyét birtokként elnyerő – Felső-Ausztriából származó – báró Harruckern János György (Johann Georg, Freiherr von Harruckern) (1664-1742) – akinek nagy szerepe volt a helyi szlovákság betelepítésében – mindössze egy alkalommal, főispáni beiktatásakor (1732)⁶⁷ jelent meg a vármegye területén, amúgy gazdatisztjei által kormányozta birtokait.⁶⁸ Ez a gyakorlat vált jelenség további visszaélésekre adott okot, amely már társadalmi problémává

⁶⁶ MADAY, 1957. 45. p.

⁶⁷ Báró Harruckern János György a tisztséget 1729-ben nyerte el, de beiktatására csak elődje, Löwenburg János Jakab halála után, 1732-ben került sor. Ugyanakkor a főispáni címet haláláig, 1742-ig viselte.

⁶⁸ Báró Harruckern főispánként történő ünnepi beiktatásakor 900 Forintot hajtottak be a népen. Ebben az évben Békés vármegye egész éves adója 13 000 Forint volt. MADAY, 1957. 44. p.

terebélyesedett. Sok esetben ugyanis a gazdatisztek, illetve bérlők igyekeztek a különféle adókat – főképp pénzben – behajtani; gátlástalan módon a saját zsebükre is dolgoztak. A magyar parasztság tehát többfelé volt köteles leróni adóját és hiába dolgozott állandóan, sosem tudta kielégíteni telhetetlen urai „étvágyát”. Az uralkodó, illetve a földesúr, továbbá az egyház számára fizetendő adók elviselhetetlen terhet jelentettek, amelyek a bérlők és a gazdatisztek túlkapásai miatt társadalmi elégedetlenséget szültek.

Demográfiai következményként – a terhek miatt – a parasztság elszökődésével is számolni kellett, amely egy olyan gyér népességű térség esetében, mint Békés vármegye – amely kivérzett a török iga alatt – nem volt tartható. A földesúr és jobbágys viszonyában ugyanakkor tűrhetetlen, sok esetben kegyetlen, illetve durva túlkapások figyelhetők meg. Ironikus, hogy a felkelés leverése után az uralkodó osztály nem ezt tartotta a lázadás kirobbanásáért felelős, első oknak. Ennek ellenére a felkelés „epicentruma”, az 1720-as években telepített Békésszentandrás, amely Száraz György hétszemélyes táblabíró birtoka volt, illetve amelyet bérbe adtak Tolnay Istvánnak, visszavételre került.

Tolnay durvasága és a parasztsággal szemben tanúsított elfogadhatatlan magatartása ugyanis szerte Békés vármegyében ismert volt. Nem csoda, hogy „özv. Száraz Györgyné, Szentandrás földesasszonya az 1735-ben történtek miatt méltán vette el Tolnaytól a szentandrási uradalom bérletét, és az uradalmat 10 évre Klósz Mátyás alispánnak adta zálogba.”⁶⁹

A felkelés leverését követően a földesurak, illetve bérlők és a parasztság jogviszonyának „gőrcső” alá vétele – a Helytartótanács rendelkezésének megfelelően – már 1735 őszén „központi téma” lett. A felkelésben érintett vármegyék, különösen Arad, Békés és Bihar vármegyék főispánjai kötelesek voltak jelentést írni a fennálló helyzetről. Az uralkodó, illetve a Helytartótanács, ezáltal is próbálta elejét venni a jövőbeli, esetleges fegyveres megmozdulásoknak.⁷⁰

A római katolikus egyház szerepe – III. Károly uralkodása idején – ugyancsak jelentősen megnövekedett, bár a magyarországi római katolikus egyház hatalmát több helyen – például a Csanádi Püspökség területén – korlátozták.⁷¹ Magyarország más vidékei kapcsán érdemes megemlíteni a római katolikus vallás erőszakos terjesztését. Emellett, a felkelés után az uralkodó osztály nagyobb figyelmet fordított a protestánsok, illetve az ortodoxok tevékenységeinek ellenőrzésére.

Nem szabad elfeledkeznünk a gazdasági okokról sem, amelyek szintén elősegítették a felkelés kirobbanását. Békés vármegye területe ugyanis a török időkben szinte teljesen elpusztult. Az egykori vármegye népességének jó része kiveszett, a települések zöme is elpusztult, illetve elnéptelenedett. Akárcsak a délebbre fekvő Bánság esetében, Békés vármegye területén is sok helyen a természet hódította vissza a korábban megművelt földeket. A vármegye területén még a felkelés évében (1735) is hatalmas mocsár-, illetve lápvidék húzódott. Kiterjedt nádasok uralták a térséget. A közlekedési, illetve az útviszonyok is rosszak voltak. A településeket szinte minden irányból vizenyős, elvadult területek vették körbe, ezáltal nehéz volt a közlekedés, illetve a kapcsolattartás.

⁶⁹ IMPLÓM, 1971. 205. p.

⁷⁰ MADAY, 1957. 42. p.

⁷¹ „Még azt is elítélték, hogy – t.i. gróf Nádasdy II. László csanádi püspök (1710–1730) – térképet mert rajzoltatni Szent Gellért Al-Dunáig terjedő egyházmegyéjéről.” ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Grafikai Műhely. Tóthfalu, 1993. 106. p.

Továbbá a magyar és a szlovák parasztok a terményeiket, illetve állataikat – értékesítés céljából – nehezen tudták eljuttatni a különféle piacokra. Ez időben, anyagiakban és energiában is jelentős ráfordítást igényelt. A problémát súlyosbította, hogy az adókat elsősorban pénzben kérték. Főképp a gazdatisztek, illetve a bérlők ragaszkodtak a pénzben történő adófizetéshez. A parasztságnak viszont előbb értékesíteni kellett a terményeit, illetve az állatait, hogy ezeket az adókat megfizethesse. A kereskedelem korlátozottsága miatt a parasztságnak az elszegényedéssel és a kilátástalansággal kellett megküzdeni. Ugyanakkor a parasztság számára a hírek terjedésének legjobb módja, a vásárokon, piacokon való részvétel volt. Itt a különféle vidékekről érkező vásárosok megismerhették egymás – adott esetben – nyomorúságos életét, amely a feszültséget tovább szította. Maday szerint több forrás is megjelöli, hogy az 1735. évi felkelés kiindulópontja a túri – azaz mezőtúri – vásár volt.⁷²

Végül, de nem utolsósorban, bár a főképp magyarok vére folyt a lázadás leverése, illetve a kínvallatások és a kivégzések idején, hosszú távon azonban a szerbek is „rosszul jártak”. Ugyanis „[...] e véres epizódnak Aradra nézve kettős fontos következménye volt. A megyei hatóságok helyreállítása égető szükségé vált; továbbá a megbízhatatlannak bizonyult rác őrvideki csapatok feloszlata. Ezzel a rác nép elsőbbségének megszüntetése a biztonság, rend és nyugalom egyik főfeltételévé lett. Mihelyt a megyei hatóság átvesszi az uralmat és a rácság őrvideki katonai szolgálatát megszüntetik, a rácok nagy tömegben kivándorolnak Oroszországba. (1751).”⁷³ Vagyis a Tiszai és a Marosi Határ-őrvidekek megszüntetésével a szerbek jobbára „kivesztek” a Maros folyó mellől, továbbá a Tisza folyó mentén is meggyérült a számuk.⁷⁴ Fontos megemlíteni – és az idézetből is kitűnik –, hogy a szerbek migrációja különböző irányú volt. Egy részük Oroszországban telepedett le. A felkelés – közvetett módon – demográfiai hatással volt a szerbek és magyarok relációjára is.

⁷² MADAY, 1957. 45. p.

⁷³ SOMOGYI GYULA: *Arad megye történeti megalakulása*. In: Jancsó Benedek – Somogyi Gyula (szerk.): *Arad vármegye és Arad szabad királyi város monographiája*. III. kötet. Kiadja a Monographia-Bizottság. Arad, 1912. 11. p.

⁷⁴ A Tiszai Határőrvideken, a szerbek elvándorlását követően a Tisza folyó jobb partján a magyarság került túlsúlyba Szegedtől egészen a Bácsföldvárig (Бачко Градиште/Баčko Gradište), illetve a Sajkás-vidékig.

RICHÁRD GYÉMÁNT

ABOUT THE SZEGEDINÁCZ PÉRO'S REVOLT IN 'NUTSHELL'
(1735)

(Summary)

Szegedinác Péro (Serbian: Петар Јовановић/Petar Jovanović) was a Habsburg Serb military officer, a captain in Pomorišje. Pomorišje (meaning: 'the land near the river Maros') was a historical geographical region on the North banks of the river Maros. In this territory – between Szeged and Arad – lived (before 1750) a significant ethnic Serbian population. Szegedinác Péro was the captain of the Serbian granichars (Serbian Grenz Infantry), who lived in Pécska (Pecica). Pero 'led' the Serbian-Hungarian revolt in 1735. This study presents the history of the uprising with the Hungarian and Serbian historical background, the conspiracy and finally the events of retaliation. The revolt led by Pero, but the participants were mostly Hungarian peasants from Békés county (exactly the following settlements: Békésszentandrás, Békés, Doboz, etc.) and Bihar county (mostly from Sarkad). This rebellion was the most significant uprising by peasants under the rule of the Hungarian king, Charles III (1711–1740).